

NARRATÍVÁK A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELŐMOZDÍTÁSÁRA MAGYARORSZÁGON

Hofmeister-Tóth Ágnes – Kelemen Kata – Piskóti Marianna

Bevezetés

A jelenlegi fejlődési pályát meghatározó erőforrások szűkössé válása, a klímaváltozás, valamint a globális populáció várható növekedése olyan megoldásokat követelő problémák, amelyek alapjaiban formálják át világunkat, ezzel együtt gazdasági és társadalmi modelljeinket. A folyamatban lesznek vállalatok, amelyek hatékonyabban adaptálják a fenntarthatóság elveit, mint mások: új lehetőségeket fedeznek fel, új fogyasztókat nyernek meg, új termékeket fejlesztenek, valamint új piacokat teremtenek. Lesznek országok, amelyek sikeresebben valósítják meg a fenti folyamatot. Gazdaságukat a fenntarthatóság csomópontjaként pozícionálják, ezáltal új versenyelőnyökre tesznek szert (WEF, 2011).

Egy-egy nemzet fenntartható fejlődésének előmozdítói maguk az állampolgárok. Ők azok, akik mint fogyasztók, befektetők, választópolgárok vagy alkalmazottak a mindennapok során tehetnek azért, hogy a változás bekövetkezzen. A hazai gyakorlat ugyanakkor azt mutatja, hogy az egyének elköteleződése a nemzetgazdaság fenntartható irányba történő elmozdítása iránt csak lassan és kis lépésekben megy végbe. A legtöbben – hazánkban éppúgy, mint világviszonylatban, – zavarodottak a fenntartható termelés és fogyasztás fogalmainak hallatán és komoly kétségeik vannak afelől, hogy egyéni döntéseikkel, magatartásukkal hatással vannak a gazdaság egészére (WEF, 2011; Hofmeister-Tóth et al., 2010). Létezik azonban az állampolgároknak egy szűk csoportja, akik már proaktív módon vesznek részt a folyamatban és bár számuk még csekély, a kritikus tömeg elérésének ők a kulcsai. Kutatásunk célja az ő narratíváik megismerése volt.

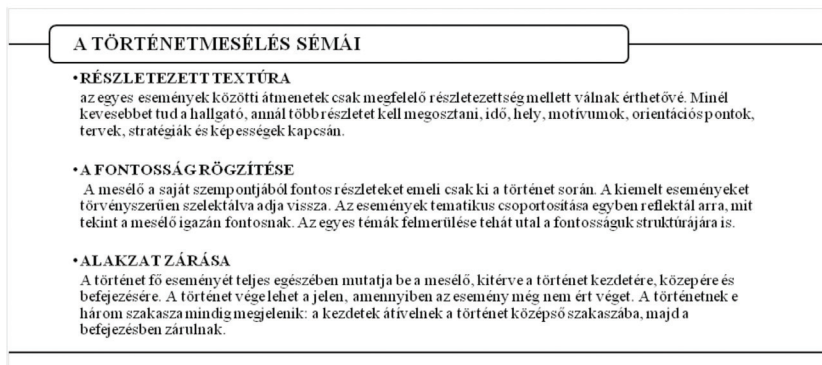
Szakirodalmi háttér

A környezeti érzékenységre vonatkozó, kiemelkedő életesemények vizsgálatánál a kvalitatív kutatási módszerek egyre jelentősebb szerepet kapnak. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy ezek a módszerek lehetőséget teremtenek az élethossz perspektíva, valamint a retrospektív szemlélet megragadására (Chawla, 2006). A kvalitatív megközelítésekben belül az egyik legintenzívebben alkalmazott módszer a narratívák elemzése. A narratíva nem más, mint *kronologikusan felépített történet, elbeszélés* amely az irodalomban és az életben egyaránt jelen lévő műfaj (Szokoloszy, 2004). A pszichológiában az 1980-as években jelent meg az a megközelítés, mely szerint a narratív megértés az

emberi gondolkodás egyik alapvető formája. Az erre épülő narratív pszichológia kiinduló tézise, hogy az emberek történeteken keresztül teszik érthetővé világukat és saját magukat. *A narratívák elemzése ennek megfelelően empirikus, szöveg alapú kutatás, amely arra keresi a választ, hogy hogyan működnek a történetek, mire és hogyan használják az emberek a történeteket (Szokolszky, 2004).*

A pszichológiai narratív elemzés gyűjtőfogalom, amely a narratív metaelmülethez kötődő eltérő eljárásokra utal (Szokolszky, 2004). A narratív megközelítés egyik legjellemzőbb változata az élettörténeteken keresztül vizsgálja a narratívák szerepét. Ezekben az esetekben az interjúalany életének egy fontos eseményét meséli el a társas kontextus viszonylatában.

A történetek elmesélése meghatározott szabályokat követ. Schütze (1977) ezt a narratívák inherens kínálatának nevezi, mások történeti sémának, vagy narratív szabályoknak. A történetmesélés sémája három fő jellemző mentén foglalható össze, ezek a részletezett textúra, a fontosság rögzítése és az alakzat zárása (1. ábra).

1. ábra A történetmesélés sémái

Forrás: Jovchelovitch és Bauer (2000) alapján saját szerkesztés

A módszer jelentőségét Riessman (2002) tanulmánya szemlélteti, amely egy, a '80-as években végzett elvált személyekről szóló kutatásról számol be. A kutatásban során az alanyokat strukturált interjúk formájában kérdezték válaszuk okáról. A válaszadók egyértelmű válasz helyett azonban történetekkel reagáltak a kérdésre. A számos mellékszál komoly nehézségeket okozott az elemzésekben során, ugyanakkor kiinduló pontját is jelentette a narratív fordulatnak. A vizsgálat ugyanis rávilágított a kutatás standard gyakorlata és a természetes interakciók között húzóódó eltérésekre.

A módszer alkalmazását a kérdés-felelet típusú interjúk kritikája ösztönözte. A kritika szerint az ilyen jellegű interjúk befolyásolják a kiválasztott témákat, a válaszok sorrendiségét, valamint azok megfogalmazását, ezáltal determinálják a kutatás eredményét. Ezt az irányítottságot oldják fel az életúttörténetek, ahol az alanyok az életük egy-egy fontos eseményét mesélik el a társas kontextus viszonylatában.

A módszer választását indokolja továbbá az is, hogy az életutat vizsgáló kutatások érvényességét nagyban meghatározza az önéletrajzi emlékezet megbízhatósága. A személyes jelentőséggel rendelkező események emlékképe pedig élénkebb és pontosabb, mint az alacsonyabb fontosságú emlékeké (Bower, 1992; In: Chawla, 2006).

A kutatás körülményei

A mintavétel elvei

A kutatás célja, hogy feltérképezze azokat a lehetséges életutakat, főbb életrajzi eseményeket, amelyek elősegíthetik az elköteleződést a fenntartható fejlődés támogatására. Célcsoportunkat azok a személyek jelentették, akik aktivitása kiemelt a fenntartható fejlődés valamely területén. Ennek érdekében olyan személyeket vontunk be a kutatásba, akik:

- a munkájukban érintik a fenntartható fejlődés témaköreit, vagy
- a magánéletükben mutatnak felelős viselkedést a fenntarthatóság iránt.

Az interjúalanyok rekrutálása több úton történt. A személyes kapcsolati körből kiindulva első alanyainktól ajánlásokat kérve a hólabda elv segítségével haladtunk, valamint a magánszemélyek rekrutálását online felhívásokkal végeztük, saját közösségi média oldalon keresztül, illetve támogató szervezetek segítségével.

A minta sokrétűsége érdekében törekedtünk az alanyok különbözőségeire, az alábbi szempontok figyelembevételével:

- demográfiai jellemzők (kor, nem),
- szakmai terület (állami, vállalati, civil szféra).

A kvalitatív módszertan sajátosságaira építve, célunk az eltérő életutak, jellemző mintázatok megtalálása volt.

Összesen 25 narratív interjú készült 2011 szeptembere és novembere között, amelyből 15 válaszadó az állami, vállalati, illetve a civil szféra keretein belül dolgozik a fenntarthatóság támogatásáért, míg 10 résztvevő a magánéletében viselkedik környezet- és egészségtudatosan.

Adatgyűjtés és adatelemzés

A kutatás az élettörténetek elemzésén alapuló narratív interjúzási módszerrel történt. Személyes interjúk készültek a válaszadókkal, amelyek során a történetek kiváltása felszólítással történt, egyéb kiegészítő eszközt nem alkalmaztunk. Az adatgyűjtés lépéseit az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat A narratívák elemzésének folyamata

Döntési pontok	Választás
Történetek típusának meghatározása	Személyes történet
Történetek forrásainak beazonosítása	Interjúalany (munkájukban elkötelezett személyek és fogyasztók)
Történetek kontextusának kiválasztása	Személyes interjú
Történetek elmesélésének kiváltása	Felszólítás
Történetek összegyűjtése	Diktafonon rögzítve
Történetek elemzése, interpretálása	Tartalomelemzés

Forrás: Saját szerkesztés Czarniaswska (2004, 15.o. in: Mitev, 2008) alapján

A narratív interjú központi témájának bemutatása nagyban befolyásolja, hogy az interjúalany mennyire sikeresen valósítja meg feladatát, azaz meséli el történetét. A korábbi kutatások tanulságaként a központi téma megfogalmazásakor a 2. táblázatban összefoglalt elveket követtük.

2. táblázat A központi téma kialakításának szempontjai

Irányelvek
1. A kiindulási témában az interjúalanynek jártasnak kell lennie. (Ez biztosítja azt, hogy az interjúalany motivált legyen története részletes megosztásában.)
2. A kiinduló téma legyen az egyén vagy a társadalom szempontjából fontos.
3. Az interjúalany korábbi tapasztalatait, tájékozottságát nem emelhetjük ki. (Ez meghatározná a továbbiakban betöltött szerepét a történet mesélésese során.)
4. A témának kellően tág keretet kell kijelölnie ahhoz, hogy az interjúalany hosszasan mesélhesse történetét.
5. Kerüljük a dátumokat, neveket, helyeket megnevező kifejezésmódot.

Forrás: saját szerkesztés Jovchelovitch és Bauer (2000) alapján

Az adatok elemzését szoftveres támogatással, az Atlas.ti 5.1 programmal végeztük. Az adatok elemzésénél, az interjúk feldolgozásánál a hazai és nemzetközi mintákat alapul véve (Feischmidt, 2005; Bokor et al., 2009), a megalapozott elmélet (grounded theory) segítségével készítettük el. Az interjúk többszöri átolvasása után kidolgoztuk az elemzés kategóriáit, majd a kategóriákból kódokat alkottunk, és nyílt kódolást végeztünk. Az interjúkban közös mintázatokat kerestünk a fenntarthatósági iránti elköteleződést elindító tényezők kapcsán, és ez alapján csoportosítottuk az interjúkat. A részletes kódolás mellett átfogó mintákat is kerestünk.

A kutatás eredményei

Életszakaszok

Gyermekkor

A korai szocializáció szakasza meghatározó az egyén szemléletmódjának, bizalmi tőkájének, világtképének kialakulásában, ennek megfelelően első lépésben a megkérdezettek gyermekéveit vizsgáltuk. A gyermekkor felidézése során három kiemelt területet sikerült azonosítanunk. Ezek a gyermekkor helyszíne, a család szerepe és a családtagok hatása, valamint a hit és vallás megjelenése.

Helyszín

A helyszín kapcsán szinte minden interjúalany esetén megjelent a vidéki kötődés jelentősége. A vidéki tájjal és településekkel való kapcsolat egyeseknél a gyermekkor helyszínét jelentették, másoknál a rokonok, jellemzően nagyszülők látogatását. Utóbbi esetben a kapcsolat mélységét az ott töltött idő, a látogatások gyakorisága, a vidéki környezet speciális adottságai (például állatok, természeti táj), valamint a helyi lakossággal kialakuló viszony befolyásolta.

„Amellett, hogy én egy Budapesten születtem és Budapesten felnőttem srác vagyok, amellett nagyon erős bennem a vidékhez való tartozásnak az érzése vagy a gyökere.” (férfi, civil szféra)

„A nagymamám vidéken laknak, ott mindig voltak állatok. Nagyon élveztem, mindig jó volt a pesti környezetből kiszabadulni, és kutyát, cicát gyömszölni, adjusztálni, és tyúkot, nyuszit látni. Szóval ez mindig nagyon jó élmény volt.” (nő, állami szféra)

A vidék jelentősége ott is megjelent, ahol a lakóhely vagy a családi szálak nem indokolták ezt. Az egyik interjúalanyunk külön kihangsúlyozta, hogy a környezetvédelem iránti elköteleződése annak ellenére alakult ki, hogy sohasem volt vidéki kötődése.

„A szüleim mind a ketten magyarok. Ez most már annyira nem triviális és mind a ketten budapestiek. Tehát nekem sosem volt igazából nagyon erős vidéki kötődésem.” (férfi, magánszemély)

A téma iránti érdeklődését a válaszadó a lakóhely természeti környezetével és korosztályához fűződő közvetlen társas kapcsolataival magyarázta. Később megjegyzi, hogy lakóhely szempontjából, bár kedvezőbb feltételek közé költöztek (családi ház, magasabb presztízsű kerület), de a lakókörnyezetet jellemző gyengébb társas kapcsolatok hatására a számítógépes játékok világába zárkózott be.

Mindez a természeti környezet mellett az emberi kapcsolatok szerepére hívja fel a figyelmet, valamint a hely és a személy közötti összeillés, valamint annak társas viszonyokra gyakorolt hatását emeli ki.

A természettel kialakuló kapcsolat három főbb terület mentén bontakozott ki. Ezek a rekreációs jellegű tevékenységek (például túrázás, gombaszedés, madárfigyelés), a gazdálkodáshoz, földműveléshez kapcsolódó feladatok, illetve az állatok szeretete.

„A szüleim is úgy neveltek, hogy nagyon sokat kirándultunk. Apukám is, ő erdőmérnök, sokat vitt erdőbe, sokat kirándultunk.” (nő, állami szféra)

„... tavasztól őszig vidéki környezetben voltunk, gazdálkodtunk a kiskertben és azt tudom mondani, hogy én nagyon sokat tanultam arról, hogy egy természeti környezetben, ahol nem volt se víz, se villany, se telefon, se semmi, hogyan lehet boldogulni és hogyan lehet megtermelni a szükséges dolgokat” (férfi, vállalati szféra)

„A szőlő legalább heti gondozást igényel, úgyhogy jártak le kapálni, meg permetezni meg metszeni meg szüretelni. És ehhez kellett segítség, amihez én jól jöttem.” (férfi, vállalati szféra)

Az állatokhoz való kötődés mind a házi-, mind a vadonban fellelhető állatok kapcsán egyaránt jelentkezett. Az érdeklődés ugyanakkor inkább a megismerést, felfedezést és a játékot szolgálta, mintsem törődéssel társult volna. Megemlítendő, hogy saját házi-állatról, amelyről az interjúalanyunk magának kellett volna gondoskodnia, egy esetben sem számoltak be.

„Akkor még arra koncentráltam, hogy állatokkal szeretnék foglalkozni. És akkor ez megnyilvánult abban is, hogy a Duna-partról hazavittem egy befőttesüvegni vöröshangyát, mert azokat akartam figyelni.” (nő, vállalati szféra)

A családtagok hatása

A család szerepe, valamint a családtagok hatása már a történetek elején kiemelt tényező volt a legtöbb esetben.

„Biztos vagyok abban, hogy ez nagyon nagymértékben családi neveltetés, tehát szülőktől jön.” (férfi, vállalati szféra)

Közös vonásként emelhető ki a szerető, kiegyensúlyozott családkép megjelenése. Az interjúalanyok többsége hangsúllyal említette meg, hogy felhőtlen gyermekkorra volt, stabil családi háttérrel. Volt olyan is, aki már-már unalmasnak nevezte problémamentes gyermekéveit. Ez alól csak azok az esetek jelentettek kivételt, ahol az interjúalany elvesztette valamelyik családtagját (általában apát).

A szülők szeretete, megbecsülése és elismerése, valamint az általuk képviselt értékek elfogadása és tisztelete visszatérő motívum volt.

„Becsületre tanítottak. Azt láttam, hogy édesapám, édesanyám dolgozik, hogy nem másokat átverve és másokon áttaposva jutnak előre.” (férfi, magánszemély)

„Én mind a kettőjüknél azt láttam, hogy a hivatás az nem szakma. Tehát a szakma az nem egyenlő a hivatással, és a hivatás nem egyenlő a szakmával. Lehetsz szakmailag nagyon jó, hogyha azt nem hivatásszerűen üzöd, és nem úgy érzed... hogy az a te küldetésed, akkor nem fogsz tudni elérni olyan eredményeket.” (férfi, vállalati szféra)

A szülői szerepek kapcsán az apákról a szakmai igényességet, elkötelezettséget, a speciális ismereteket, valamint a tanító, példamutató viselkedést említették a legtöbben.

„Az édesapám elég jól ismeri a gyógynövényeket, és amikor kisgyerek voltam és sétáltunk valahol, túráztunk, akkor nekem már nagyon korán elkezdte mutogatni, hogy figyelj, ez a növény ez, az meg az, és akkor mondogatta, hogy ez itt vérehulló fecskefű, az meg egy orbáncfű, az meg mit tudom én galagonya vagy kecskerágó.” (férfi, magánszemély)

„Egyfajta szakmai igényességet lehetett tőle tanulni, hogy fontos, amit csinál, tehát a szakmája az fontos volt neki, szerette a szakmáját, tehát szerette, amit csinált (férfi, vállalati szféra)

Az anyák esetén a gondoskodás és a morális irányadás jelent meg elsősorban.

„A mamám azt tanította, hogy ha necces a helyzet, akkor az igazat kell hazudni. És ez jó, ez bejött.” (férfi, versenyszféra)

„...mindig volt mellettünk, fölöttünk egy gondoskodó anyai kéz” (férfi, vállalati szféra).

A nagyszülők hatása hasonlóan hangsúlyosan jelentkezett. Velük kapcsolatban az életre való tanítás, a rendszerszemlélet, a bennünket körbe vevő világ jobb megértése került kiemelésre. A nagyszülők voltak azok is, akik közelebb hozták a kisebb komforttal jellemezhető életmód mindennapjait, sajátosságait. Mindez később, mint kontraszt jelent meg arra vonatkozóan, hogy modern világunk sémáit elhagyva is létezik értékes és élvezhető élet.

„A nagyszülőkkel nagyon sok időt töltöttem, ezt tudom mondani. Ami olyan szempontból biztos, hogy hatással volt rám hogy papámnak mindig volt valami kiskertje, meg mindig jártunk pecázni, meg mindig voltak kerti történések.” (nő, magánszemély)

A szülők és nagyszülők mellett a távolabbi családtagok is szerepet kaptak, így a keresztszülők, távolabbi rokonság. Ezekben az esetekben a szemléletformálást, valamifajta úttörő szerepet hangsúlyozták a megkérdezettek. Itt olyan, akkor még újnak számító elvek, filozófiák, viselkedésminták kerültek elő az interjúk során, amelyeket ezek a családtagok hoztak közelebb az interjúalanyokhoz.

„Rám a legnagyobb hatással talán a keresztanyám volt, aki végül is végigjárta ezt az utat, hogy volt nagyon vegetáriánus, aztán utána kicsit vegetáriánus, visszaállt utána az alapvetően emberi táplálkozásra, tehát mindenevőre, viszont ettől függetlenül nagyon tudatosan odafigyel arra, hogy mit vesz, meg hol veszi, meg milyen minőségű alapanyagokból főz, és inkább többet költ és kevesebbet eszik, mint fordítva.” (nő, fogyasztó)

Összességében a család az interjúalanyaink életében támogató közegként került leírásra, amely biztosította számukra egyéni fejlődésüket, saját terveik kibontakoztatását.

„...olyan környezetben volt szerencsém felnőni, ahol bármit is akartam csinálni, ahhoz mindig kaptam támogatást. És szerintem ez rettenetesen fontos, hogy egyrészt ne a szüleimnek az életét éljem, másrésztől a szüleim lehetővé tegyék azt, hogy én megtaláljam, hogy én mihez kapcsolódom. (férfi, vállalati szféra)

A vallás szerepe

A vallás és a hit több esetben is sarokköként jelent meg a korai szocializáció kapcsán. A vallásos neveltetés, a rendszeres hitgyakorlás, valamint az egyházi iskolák látogatása több interjúalanyunk életútját jellemezte. Volt, ahol az egyházak látogatása a felnőtt korban is szerves része maradt a mindennapoknak.

„...nagyon vallásos voltam gyerekkoromban. Tehát kiemelten vallásos, minden vasárnap mentem a templomba, mindent végigcsináltam, amit lehet a római katolikus vallásban, elsőáldozás, bérmálkozás, ministráltam a misén...” (nő, vállalati szféra)

„A következő talán mérföldkő, ..., ami szintén nagyon meghatározó volt az életemben, az a piarista gimnázium volt. Mi katolikus család vagyunk, mindig is jártunk templomba.” (férfi, versenyszféra)

Másoknál csak a gyermekkort jellemezte, és a későbbiek során az egyházi közösségekhez való tartozás elmaradt. Ez részben az orientációs család mintakövetésének elhagyásából, részben a keresztény kultúrkörtől való teljes elfordulásnak volt köszönhető.

„Korábban ez egy családi mintakövetés volt. Édesapámék katolikusok voltak és akkor én hittanra jártam, tehát ez egy magától értetődő dolog volt, akkor elsődöztem, akkor bérmlákoztam, ministráltam misén. Nem mindig szerettem egyébként. El kell, hogy mondjam, ez nekem kevésbé volt fontos, mint a szüleimnek.” (férfi, magánszemély)

„...az, hogy most milyen a világ helyzete, az valahol a keresztény kultúrkör hozzáállásában gyökerezik. Mondom ezt annak ellenére, hogy én is keresztény szellemiségben nevelkedtem, még elsődöztem is voltam. Azóta már nem vagyok aktív hívő.” (férfi, magánszemély)

A spiritualitás, a keleti filozófia tanai felé történő odafordulás részben a fent leírt keresztény hitvilág megkérdőjelezésének következményeként, részben pedig a belső útkezes eredményeként jelent meg. Utóbbi azoknál, ahol a gyermekkorban a vallás nem kapott nagyobb hangsúlyt.

„...elkezdem olvasni olyan könyveket, amik a keleti filozófiákkal és a keleti vallásokkal foglalkoztak. Innen gyakorlatilag nem volt idegen tőlem a lélekvádorlás, a vegetarianizmus, a világnak az egységként való szemlélete.” (férfi, magánszemély)

Ifjúkor

Az ifjúkor kapcsán a tanulmányok és az első munkahelyi élmények kerültek kiemelésre. Interjúalanyaink többsége természettudományi területen tanult tovább és már a tanulmányaik során szert tettek külföldi tapasztalatokra.

Az oktatási intézmény szemléletformáló hatása

A felsőoktatási intézmények kapcsán a megkérdozettek egy-egy kurzust vagy tanárt emeltek ki. Az intézmények szellemisége olyan módon került megemlítésre, hogy milyen szűkebb közösségeknek, szakkollégiumnak, vagy diákszervezetnek adnak vagy adtak otthont. A felsőoktatási intézmények általános szemléletformáló hatását csak kevesen emelték ki. A válaszok között inkább a megfelelő emberekkel való találkozás (tanár, hallgató, szakmai példakép), valamint a lehetőségekhez való hozzájárulás (például nemzetközi együttműködések) kerültek előtérbe.

„Az egyetlen volt egy-két olyan tanárom, aki, volt egy-két olyan tantárgy, ami, adta az alapot és ez mindegyiknél elmondható. Tehát pont azért emlegettem föl a másodiknál - a posztgraduális képzésnél -, hogy jó volt az, hogy tanultunk környezetjogot. Ott olyan tanárom volt, aki például olyan iszonyatosan izgalmasan tudott előadni iszonyatosan unalmas jogszabályokat meg Churchill idézeteket, hogy odafigyeltél és azt el is raktározta.” (nő, vállalati szféra)

„...valahogy az egyetlen is megtaláltam azokat a tanárokat, akik serkentették egy kicsit az alternatív gondolkodást meg ránézést a dolgokra.” (nő, vállalati szféra)

Külföldi tanulmányok, tartósabb látogatások

Többen beszámoltak arról, hogy tanulmányaik alatt hosszabb-rövidebb időszakot külföldön töltöttek. Ezek a látogatások jellemzően még a rácsodálkozás élményeivel társultak. A legtöbbször megemlített ország Németország, Nagy-Britannia, Hollandia és az USA voltak.

A megkérdezettek élményeik kapcsán elsősorban olyan, Nyugat-Európában már működő gyakorlatokat emeltek ki, amelyek látogatásuk időszakában még nem jellemezték hazánkat. Néhány példát kiemelve, a menzán kínált vegetáriánus menü, a szelektív hulladékgyűjtés körülményei, vagy a településrendezések sajátosságai olyan élményekként szolgáltak, amelyek később motivációt jelentettek a téma elmélyültebb megismeréséhez.

A külföldön töltött szemeszterhez köthető tanulmányok kapcsán a gyakorlatorientált oktatás, valamint a civil szervezetekkel való együttműködés lehetősége került kiemelésre még.

Szellemi műhelyek

A szellemi műhelyek mind az egyetemi tanulmányok, mind a későbbi karrierút kapcsán fontos bázisát jelentették az új ismeretek megszerzésének, a hasonlóan gondolkodók megismerésének. Többen már a tanulmányaik alatt olyan nagyszabású projektekben vettek részt, amelyek hosszú időre meghatározták a karrierterveiket.

„És én anno csatlakoztam az AEISEC-hez. És abban az időszakban az AEISEC-nek abszolút a fenntartható fejlődés meg a társadalmi felelősségvállalás köré fonódott minden programja. Nekem az elején teljesen úgy is állt össze, hogy AEISEC egyenlő fenntartható fejlődés programok. (nő, vállalati szféra)

Az interjúalanyok között találunk olyanokat is, akik későbbi tanulmányaik során találták meg azt a közeget, amely inspirálóan hatott rájuk, új lendületet adva tevékenységüknek.

„...kaptam egy nagyon kedves jutalmat a cégtől, beíratott egy nemzetközi üzlet szakra, amit az Oxfordi Egyetem pilot jelleggel csinált Magyarországon ... abból a szempontból rettenetesen sokat segített, hogy teljesen más nézőpontot sikerült felvenni.”(nő, vállalati szféra)

„...az talán már a XXX képzés után volt. ... június-július környékén volt ez a nyári egyetem. És valahogy ez egy nagy lendületet adott, mert jó volt.”(nő, magánszemély)

„És szintén a magam inspirációjából bekerülök az XXX programba, ... tehát már több oldalról hallottam erről, és nagyon-nagyon inspiráló volt és tényleg örültem, amikor sikerült bejutnom. (férfi, vállalati szféra)

A szellemi műhelyek gyakran nem csak szakmai, de mindennapi kérdésekben is irányadással szolgáltak és tovább vezették az egyént olyan közösségekhez, amelyek a fogyasztási minták átalakulását is eredményezték.

„... a civil szervezetek programjaira jelentkeztem, már vezettem két ökokör csoportot, ezt nem tudom, ha így tudjátok, a XXX-nél indult egy nemzetközi program hazai adaptációja. És akkor megismerkedtem a bevásárló közösségekkel, van Budapesten a Szatyor, ez nagyon tetszett.”(nő, magánszemély)

Összességében ezek a műhelyek a perspektíva-váltáshoz, a kapcsolati tőke megerősítéséhez és a közösségi élmények megéléséhez segítettek hozzá interjúalanyainkat. Kiemelendő továbbá, hogy mind ifjú-, mind a felnőttkorban egyaránt hangsúlyosan jelen voltak.

Pályakezdés

A karrierindítás kapcsán nem rajzolódott ki egyértelmű minta. Néhányan multinacionális vállalatnál kezdve, később kisebb szervezetek felé vették az irányt, jellemzően tanácsadói pályát választva. Voltak, akik kis cégeknél indultak és rövidebb munkaviszonyt követően megtalálták azt a vállalatot, vagy állami intézményt, amelyben tartósabban tudtak már gondolkodni. Ezek a munkahelyek többségében már kapcsolódtak a fenntarthatóság témaköreikhez.

„Az egyetem elvégzése után egy nagyon érdekes szakasz volt az életemben, mert az egy dőlendő nagy dilemma, hogy az egyetemről kijőve, hogyha te jó dolgokat akarsz csinálni, akkor hol kezdjed a pályádat. Valaki azt mondja, hogy menj a szíved után, és kezdj el mindenféle jó dolgokat csinálni, és előbb-utóbb majd megtalálod azt, ami pénzt hoz neked. A másik az az, hogy kezdj el egy karriert építeni, és amikor ott már egy bizonyos biztonságod megvan, akkor majd utána csináld a jó dolgokat.” (férfi, vállalati szféra)

Több interjúalany első munkahelyi tapasztalatait külföldön szerezte. Ezek vagy saját kezdeményezésekből bontakoztak ki egy megálmodott utat követve, vagy az egzisztencia megalapozását szolgálták. A külföldön szerzett tapasztalatok elősegítették más kultúrák problémamegoldó mechanizmusainak, jól bevált gyakorlatainak megértését. Annak ellenére, hogy a megismert kultúrák nem minden esetben járultak hozzá az egyéni felelősségtudat kibontakozáshoz, az így megélt tapasztalat jelentőségét minden érintett egyöntetűen elismerte. Néhányan a megszerzett tudás mellett a helyi mentalitást, közösségi szellemet úgy jellemezte, amely a későbbiek során is lendületet adott munkájához.

„dolgoztam Hollandiában is, közel egy évet. És az atmoszféra, ami ott volt, tényleg a civil kurázsí, durr bele, csináljuk, rendszerszintű gondolkozással párosulva az, ami leginkább adott valamit.” (nő, civil szervezet)

Önkéntesség

Részben a külföldön szerzett tapasztalatoknak köszönhetően, részben egy-egy témakör iránti fokozódó elköteleződés következtében az interjúalanyok jelentős része beszámolt arról, hogy végzett már vagy most is végez önkéntes munkát. Ennek motívumai ugyanakkor eltérők voltak.

Vannak, akik az önkéntességre, mint a szabadidős tevékenységre gondolnak.

„Márpedig ha önkénteskedünk, akkor nyilván olyan területet választ mindenki, amit szívesen csinál. És ez nagyon jó módja annak, hogy eltöltsük a szabadidőnket, tehát én is szabadság alatt szoktam önkénteskedni, így aztán igazán aktívan telik a szabadság.” (nő, állami szféra)

Mások szakmai tevékenységük részeként kezelik azt.

„Csomó önkéntes munkát szervezek itt a vállalaton belül is, vagy akár nem a vállalaton belül is. ... a leghatékonyabb, amikor a szaktudásodat teszed bele valamibe, ami aztán el is indulhat.” (nő, vállalati szféra)

Megint mások szakmai karrierjük 0. lépéseként, mintegy a területet megalapozandó köteleződnek el egy-egy önkéntes munka iránt abban bízva, hogy az itt szerzett tapasztalatok és ismeretek hozzásegítik a tervezett pálya elindításához.

„...vannak olyan emberek szerencsére, biztos nem én vagyok köztük a legkiválóbb, akik tudnak és hajlandóak dolgozni évekig úgy, hogy ennek közvetlen haszna számukra nincsen. Tehát gondolkodni, nem vagyunk aszkréták, ugye hiszünk abban, hogy ez majd beéri és akkor majd az érdemeink előtérbe kerülnek.” (férfi, vállalati szféra)

Összességében tehát az önkéntes munkavégzés – a szellemi műhelyhez hasonlóan – inkább az életforma része volt és nem az életszakaszhoz kapcsolódó tevékenység, ugyanakkor már ifjúkorban megjelent.

Felnőttkor

Karrierépítés a fenntarthatóság területén

A fentiek alapján a pályakezdés időszaka változatos képet mutat az interjúkban. Mindegyikben nincs egyértelmű tendencia arra vonatkozóan, hogy a kisvállalkozásoknál, vagy a multinacionális vállalatoknál helyezkednek el szívesebben.

Vizsgálatra érdemes azonban a „karrierépítésnek” az a dimenziója, hogy amikor a fenntarthatósággal mélyebben elkezdtek foglalkozni az alanyaink, akkor alulról felfelé építkeztek-e, vagy felülről lefelé irányítva alakították-e a folyamatokat.

Az alulról felfelé építkezés esetében a kis közösségek, baráti társaságok összefogása a meghatározó annak érdekében, hogy tevékenyen, aktívan cselekedjenek a fenntarthatóság érdekében.

„Ott megismerkedtem mondjuk egy pár emberrel, de hogy abból három ilyen egész jó baráti kapcsolat lett és mi négyen elkezdtünk egy környezetvédelmi honlapot üzemeltetni, az a mai napig tart.” (nő, magánszemély)

A felülről lefelé építkezés esetében az egyének olyan helyzet elérésére törekedtek, amelyben meg van a kellő erő az irányításhoz és a változtatáshoz.

„azért az nekem nagyon fontos, hogy egy multi az egy nagyon jó dolog, mert amit egy multinál elérsz, annak marha nagy lesz a hatása.” (nő, vállalati szféra)

Ezekben az esetekben a pozíció azért szükséges, hogy a cselekvések észlelt és valós hatékonyságát növelhessék az egyének a megfelelő anyagi és társadalmi támogatás segítségével.

Családalapítás

Az orientációs család értékrend nyújtó és támogató szerepének hangsúlyos megjelenését érdemes összevetni a felnőttkori, választott család interjúkban megjelenő szerepével.

A család a felnőtt korban két funkcióval jelent meg az interjúkban. A család felnőtt korban is támogató közeget adhat az egyéneknek a kihívásokat jelentő szituációkban.

„Addig, ameddig én ezt társadalmi munkában csináltam, addig rendben volt a dolog. De amikor azt mondtam, hogy jó, akkor teljes mellszélességgel, az egy rendkívül kockázatos dolog volt. Tehát itt meg lehetett volna bukni rögtön az első évben. És ez egy nagy kockázat volt, akkor hát ezt megbeszéltük, hogy lehet-e vállalni ezt a kockázatot. És akkor úgy tűnt, hogy meg kell próbálni.” (férfi, vállalati szféra)

„Valószínű nem is tudtam volna egy olyan emberrel összekötni az életemet, aki nem osztja ugyanazokat az elveket, mint amiket én. Tehát igazából mi lelkiekben meg minden egyéb téren nagyon egymásra vagyunk hangolva és nagyon hasonló módon gondolkodunk. Tehát viták, vagy egyszerűen csak nézetkülönbségek nincsenek.” (férfi, magánszemély)

A második, intenzívebben megjelenő funkciója a családnak a felelősség érzésének az erősítése. Felelősségvállalás azért, hogy a család jó körülmények között éljen, amely nem kiemelten az anyagi körülményekre vonatkozik, hanem a megfelelő értékrend átadására és az egészséges gyermekkor biztosítására.

„... és az egész akkor ért össze, amikor óvodát kerestünk a gyerekeknek, és a párom nem talált se magán, se államban olyat, ahol szívesen ott hagyta volna a gyerekeket. Én meg mondtam, hogy ez furcsa, nem úgy, mint Hamvas, mert Hamvas ugye számos művet alkotott, de Steinernek a kezdeményezései a mai napig élnek, és azt fedeztem föl. És szoltunk két baráti családnak, és két hétre rá megjelent egy felhívás a helyi újságban, hogy csináljunk Waldorf óvodát. És akkor 10 család összeült, és így indult a Waldorf történet...” (férfi, vállalati szféra)

Azonosított életpálya modellek

Az életpálya modelleket a fenntarthatóság felé történő elköteleződés fő motivációi alapján különböztettük meg. Az interjúk tartalmi elemzése során három életút mintázat körvonalazódott ki: a fordulópont utáni elköteleződés, a kihíváskereső elköteleződés, és a közösség centrikus elköteleződés.

Fordulópont utáni elköteleződés

A kategóriába sorolt életutak közös jellemzője, hogy egy külső esemény hatására az egyén gondolkodásmódot és életmódot vált. A hatást okozó események lehetnek emberi tragédiák, mint valamely szeretett személy elvesztése, vagy az egészségi állapot megromlása, illetve változás a munkahelyi környezetben.

Közeli személy elvesztése

Különösen intenzív érzelmi hatást vált ki, ha egy a számunkra fontos személy elvesztését kell átélni. A személyes veszteségek átélése és túlélése nehéz terhet ró az emberekre.

„Viszont 17 éves sem voltam még teljesen, mikor édesapám meghalt és én nagyon apás voltam. És ez eléggé megtört engem sok tekintetben. Gyakorlatilag innentől datálok én egy olyanfajta törést, amikor, hát nekem sok minden, én azt hiszem, hogy itt ment el az életemben.” (férfi, magánszemély)

Ilyenkor megkérdőjeleződik az ember helye a világban, hogy miért és hogyan történnek az események.

„... érdekes módon elkezdek foglalkozni sok mindennel, antropológiával, meg asztrológiát tanulok, már tizen pár évesen is valahogy ez így elkezd motoszkálni a fejemben, hogy jó, de mi van mögötte, meg milyen analógiák vannak a világban, meg hogy függ össze ez énvelem, meg másokkal.” (férfi, vállalati szféra)

Az élet magyarázatára, a körülmények sérülékenységének a megértésére a válaszadóink útkeresésre indultak, amely során filozófiai, esetenként spirituális gondolkodásmódokat ismertek meg. Megjelent a hit fontossága, amely nem a keresztény kultúrkör meghatározó tanain alapul, hanem inkább a keleti filozófiák irányába tolódik el. Az ilyen

veszteségeket átélt válaszadóink számára az egyéni felelősségvállalás kiemelkedő fontosságúvá érik, és a későbbi viselkedésekben, munkájukban hangsúlyosan megjelenik.

„... volt egy súlyos autóbalesetem, amit én okoztam. És elég fatális vége is lett a dolognak, ami eléggé megváltoztatta az életemet. És akkor, vagy azt követően megfogalmazódott bennem, hogy mindenképpen, az hogy egyrészt én életben maradtam, illetve azt amit én akkor azáltal kaptam egyrészt az emberektől, idegen emberektől és a többi, itt pozitívokról beszélek, meg az új lehetőségről, mondjuk, azt valahogy viszonzni akarom.” (férfi, állami szféra)

Az egészség jelentőségének felismerése

Az egészség fontosságának az észrevételéhez is általában kell egy olyan külső tényező, betegség, rosszullet, amely arra sarkalja az egyént, hogy a korábbi életmódját átgondolja, és új fogyasztási szokásokat vezessen be. Az egészségtudatosság nem csak a saját egészségünk romlása miatt alakulhat ki, hanem a családtagok egészségromlásának hatására is.

„És az egész öko- és bio történetem az ott kezdődött, hogy volt egy igen stresszes munkahelyem, ahol napi 10-12 órát dolgoztam, ez nem fizikai munka volt, hanem szellemi és a családomban is, illetve rajtam is elég sok betegség elkezdett kiújulni mind a stressz hatására” (nő, magánszemély)

Ebben az esetben az egészségtudatos fogyasztás és életmód kialakítása a katalizátora a folyamatoknak, amely általában együtt jár a környezettudatosság és a felelős fogyasztás igényének a kialakulásával.

Kihíváskereső elköteleződés

A kihívás centrikus életpályák esetében a válaszadók orientálódását a fenntarthatóság valamely területéhez az újdonság végzése és a kihívásos helyzetek keresése mozgatta.

„az XXX évet tulajdonképpen azzal töltöttem, hogy minél több emberrel beszéljek arról, hogy itt van egy ötlet ... és mi lenne, ha ezt Magyarországon is megcsinálnánk, ez működne vagy nem működne. (szünet) XXX év végére megtaláltam 10 olyan embert, aki elvállalta azt, hogy akkor ők alapító tagok lesznek...” (férfi, civil szféra)

Ezek az egyének sikerorientált és kihíváskereső személyiséggel rendelkeznek, képesek arra, hogy meglássák az új lehetőségeket a piacon, amelyeket támogatni kell. Ha elköteleződnek egy feladat, problémakör mellett, akkor azt végigviszik, majd ha biztos a helyzet, akár tovább is adják, és új kihívások elé mennek. Ez a fajta „tűzgyújtó” személyiség elindítja az eseményeket, de amikor kellő figyelem irányul már az adott problémakörre, és nem kétséges, hogy később is lesz, aki foglalkozik a témával, akkor átadja a feladatait.

„Hát azért, mert a XXX igazgatójaként tők más feladataim vannak. Tehát egyrészt energiám sincs rá, másrészt meg azért valljuk be őszintén, most már éppen elegen nyüzsögnek a témán, hogy én ne nyüzsögjek rajta.” (nő, civil szféra)

A kihívás mellett hangsúlyos szerepet kap az alkotás vágya, annak az igénye, hogy valami olyat érjen el az életében, amely másokra is hatással van, amely által nyomot hagyhat a közösség életében.

„És igen, volt még egy löket, azt biztosan tudtam, hogy ahhoz nincs kedvem, hogy ilyen csip-csup történetekkel foglalkozzak. Mindenképpen szerettem volna valami újdonságot, valami innovációt belevinni az egészbe. És valami nagyon nagy hatást.” (nő, vállalati szféra)

Ez a fajta személyiség lehetővé tette a válaszadóinknak, hogy észrevegyék azokat a helyzeteket, amikor az egyén „jókor van jó helyen”. Azonban ez nem jelenti azt, hogy az ebbe az életpálya modellbe sorolt interjúalanyok mind egy időszakból (pl. a 90-es évek elején elindult civil szervezet alakítási korszakból) kerültek volna besorolásra. A kulcs, hogy a jó ember van a jó helyen, aki észreveszi a kínálgató réseket.

„...mindig a résekre, a szabad útra koncentrálsz, nehogy az akadályokat vedd észre az úton, mert nagy valószínűséggel a fának fogsz csavarodni. Azt, amit kiszúr a figyelmed, a tudatod.” (férfi, vállalati szféra)

„Hát onnan, hogy ha hiszünk valamiben, hogy létre fog jönni, meg fog valósulni, akkor szeretnénk mi megcsinálni. Ha már valami elkerülhetetlen és ezt mi időben felismerjük, akkor annak az élére kell állni. És nekem akkor úgy tűnt, én felismertem, hogy ez elkerülhetetlen, és akkor az élére álltam.” (férfi, vállalati szféra)

Meg kell még említeni a külföldi tapasztalat fontosságát. Ahogy az előző fejezetekben is kiemeltük, a külföldi tanulmányút, vagy egyéb külföldi tapasztalat elősegíti azt, hogy a külföldi jó módszereket megismerve itthon valami újat alakíthassanak ki.

„Ilyen értelemben nem vagyok egy nagy kreatív. Ezt a GMO témát sem a kisujjamból szoptam, hanem egyre többet olvastam róla és láttam, hogy ez egyre több helyen téma és ügy. És azt gondoltam, hogy Magyarországon is kellene ezzel valamit csinálni.” (nő, civil szféra)

„mi úgy láttuk, hogy akkor Magyarországon ez nem téma ... és akkor utána elkezdünk beszélgetni arról, hogy mit kellene csinálni és ebből a beszélgetésből... - ez egy beszélgetés sorozat lett - többen lettünk, bevontunk mindenféle ismerőst és embert és ebből született az XXX ...” (nő, civil szféra)

Jellemzően a munkájukban is a fenntarthatósággal foglalkozó válaszadóink életpályáit lehet ebbe a kategóriába sorolni, de a fogyasztói interjúkban is megjelenik a gondolat néhol.

Közösség centrikus elköteleződés

A közösség centrikus elköteleződés kétféleképpen jelent meg az interjúkban.

Egyik oldalról a kifejezés hangsúlyozza a környezettudatos viselkedésmódok kialakítása során szükséges támogató közösségek fontosságát. Jellemzően a fogyasztói interjúk alanyai életében jelent meg az a motiváció a környezetbarát viselkedések kialakítása során, hogy ezáltal egy közösség (biciklis klub, önkéntes csoportok stb.) részévé vált, ahol jól érzi magát.

„Pluszba azzal a szépséggel, hogy ezt még a piacon is meg tudnád csinálni, de itt még nagy tételben bejön, önkéntesek szétrakják és te meg odamész érte és elhozod. És akkor magadnak kikeresed a ládádát. Tehát van egy ilyen jópofa bevásárlói élményed is meg egyáltalán egy közösségi élményed is.” (férfi, magánszemély)

„... a biciklizés megint olyan dolog, amit félig környezettudatosnak érzek, félig meg annak, hogy ez ... teljesen másfajta életforma, meg közösségi kapcsolódás, hogy ha valaki biciklivel jár dolgozni, vagy bárhová.” (nő, magánszemély)

A támogató közösségeknek több fontos funkciója is van az egyén számára. Egyrészt az érzelmi támogatást nyújt, segíti a pozitív énkép kialakítását a pozitív visszacsatolások által, másrészt információkat nyújt az egyéneknek. Az ide sorolt életutakban fontos szerepet játszik az önkéntesség. Az önkéntes munkák során megélhetjük a jó cselekedetek örömeit.

„nem tudom, a 8-10-12 eurós órabéredet a zsebedbe rakod és elmész, hanem csak úgy for fun. És ez a for fun ez megmaradt tehát azok az emberek, egyáltalán az a jó légkör, de végülis ez is önkéntes munka és mindenkinek mást jelent tehát nekem azt jelentette...” (férfi, magánszemély)

Másik oldalról a közösség centrikusság proaktív módon is megjelenik, azaz az egyének közösségeket alakítanak ki. Ezek a közösségek lehetnek valóságok, mint például a lakóközösség, illetve lehetnek virtuális közösségek a honlap készítés és a blogolás segítségével. Ilyenkor az egyén osztja meg a saját élményeit és tapasztalatait, azért, hogy másokat közelebb hozzon a témához, illetve azért, hogy pozitív visszajelzéseket kapjon.

„És ezért a közösségért dolgoznak és itt maradnak, eszébe nem jutna, hogy elköltöznék máshova és talán úgy jár, mint én, hogy frusztrálja és hiánytűnetei lesznek egy olyan zártabb közegben, mint egy nagyobb város és visszavágyanak.” (nő, állami szféra)

„És akkor hazajöttem és volt egy-két szakmai lap, ahová írtam. Tehát ez úgy valahogy mindig bennem volt. És azt vettem észre, sajnos én nem nagyon jól tudok angolul, vagy hát bármilyen nyelven, de ugye főleg angolul, hogy nagyon sok nemzetközi blogot lehet elérni, és nekem annyira tetszik ez a személyes hangvétel, és azt gondolom, hogy azt kellene valahogy, és ezzel egy picit magammal küzdök, hogy hol van az a határ, amikor én még szívesen megosztom, és egyáltalán érdekli az embereket. De a külföldi blogoknál is azt látom, meg én nálam is az olvasottságba, hogy a személyes tapasztalat a legjobb.” (nő, magánszemély)

Kitekintés

A kiemelkedő életesemények vizsgálata a környezetbarát viselkedések melletti elköteleződés érdekében az 1980-as években (Tanner, 1980, in: Chawla, 1998) merült fel a szakirodalomban.

Ezt követően kvantitatív és kvalitatív módszerekkel is vizsgálták a környezeti érzékenység kialakító tényezőit (Palmer, 1993; James, 1993; Sward, 1996; Chawla, 1995; in: Chawla, 1998).

A kutatások által feltárt legfontosabb tényezők visszaköszönek a cikkben bemutatott kutatásunk eredményeiben is. Minden kutatásban megjelent a természeti környezetben szerzett élmények fontossága, a szerep modellek, főleg a családtagok kiemelt jelentősége, a gyermekkori oktatás és szabadidő programokat indító szervezetek, valamint az egyetemi oktatás hatása is. A természeti környezet gyermekkori látogatása és a felnőttkori látogatások gyakorisága között erős pozitív kapcsolatot mutattak ki

(Thompson et al., 2008). A gyermekkori tapasztalat és a természeti élmény fontossága erőteljesen megjelent a narratív interjúkban.

A kapott eredmények a szakirodalommal összevetve megfelelő alapot nyújtanak arra, hogy a bemutatott főbb életeseményeket, befolyásoló tényezőket zárt kérdések segítségével, reprezentatív mintán kutatni tudjuk a kvantitatív kutatás során.

Jövőbeli kutatási iránynak tekintjük továbbá a pszichológiai tényezők vizsgálatára az interjúk másodelemzését. Az újraelemzés során a felelősség kérdésköre, a helykötődés és a környezeti identitás vizsgálata állhat a középpontban.

IRODALOMJEGYZÉK

Bokor, A., Fertetics, M., Hidegh, A. L. & Várad Szabó, Zs. (2009). Karrierváltók Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 11(11), 11-35.

Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: A review of research on sources of environmental sensitivity. *Journal of Environmental Education*, 29(3), 11-22.

Chawla, L. (2006). Research methods to investigate significant life experiences: review and recommendations. *Environmental Education Research*, 12(3), 359-374.

Czarniaswska, B. (2004). *Narratives in Social Science Research*. Sage, London

Feischmidt, M. (2005). A megalapozott elmélet: empiria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban. Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban.

Szabadbölcészlet. http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=848&tip=0.

Jovchelovitch, S. & Bauer, M. W. (2000). Narrative interviewing. In M. W. Bauer & G. Gaskell (Eds.), *Qualitative researching with text, image and sound : a practical handbook*. London: SAGE Publications.

Mitev, A. Z. (2008). Narratív elemzés a marketingkutatásban. In I. Bartók & J. Simon (Eds.), *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem* (pp. 237-250). Budapest: Aula.

Riessman, C. K. (2002). Analysis of personal narratives. In J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Eds.), *Handbook of Interview Research. Context and method*. (pp. 695-710). London: Sage.

Schütze, F. (1977). Die Technik des narrativen interviews in Interaktionsfeldstudien - dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen. University of Bielefeld, Department of Sociology.

Szokolszky, Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris.

Tanner, T. (1980). Significant life experiences. *The Journal of Environmental Education*, 11(4), 20-24.

Thompson, C. W., Aspinall, P., & Montarzino, A. (2008). The childhood factor: adult visits to green places and the significance of childhood experience. *Environment and Behavior*, 40(1), 111-143.

WEF. (2011). *The Consumption Dilemma. Leverage Points for Accelerating Sustainable Growth*. Retrieved from.